

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЙКОНІМІЇ
ХОЛМЩИНИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Й.Г. СТРУЦЮКА
„ГУЧВА”)

Жанна Воробей

Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна)

Анотація. У статті коротко проаналізовано ойконімію Холмщини за дослідженнями українських лінгвістів. Виокремлено лексико-семантичні групи ойконімів: відантропонімі ойконіми, ойконіми мотивовані певними географічними, природними особливостями, ойконіми, похідні від назв племен та від назв інших населених пунктів. Об'єктом аналізу стали власні назви Холмщини зафіксовані в історичному романі „Гучва” волинського письменника Й.Г. Струцюка.

Ключові слова. Холмщина, антропонім, топонім, ойконім, Й.Г. Струцюк

Й.Г. Струцюк – прозаїк, драматург, поет. Народився в с. Стрільці Грубешівського повіту (1934 року), де, як писав сам письменник, „від пісні до хрещатого барвінку все українське”¹. У 1944 році його з родиною внаслідок операції „Вісла” було депортовано у с. Новослобідка на Запоріжжі. Та в його серці навіки залишилася пам'ять про пережиті ним трагічні події дитинства, які він майже через півстоліття втілить у романі „Гучва”. В історичному жанрі твору письменник намагався умістити максимально правдоподібні відомості про свою батьківщину. Один із прийомів забезпечення цієї правдоподібності – використання реальної топоніміки Холмщини, яка стала для нас об'єктом аналізу.

Традиційно дослідження функціонування власних назв у літературі зводять до вивчення їх стилістики, функцій та ролі в контексті. Безперечно, доцільність таких студій залишається поза всякими сумнівами. Парадигматичний пласт інформації лінгвісти беруть до уваги лише, якщо оніми вигадані. Усі топоніми, використані у романі Й.Г. Струцюка, реальні. З них 50% (96 одиниць) припадає на ойконіми. Письменник подає цілі ряди власних назв населених пунктів, спалених у 40-х рр. ХХ ст., тим самим зберігає не лише їхню близьку історію, а й найдавнішу, за якої ці ойконіми були становлені. Гадаємо, не можливо залишити поза увагою вивчення назв населених пунктів, використаних у романі „Гучва”, як реальних, насамперед цікавить їх етимологія.

¹ Й. Струцюк, *Під арештом ночі: оповідання, новели, есеї*, Луцьк 2004, с. 95.

Отож, у межах досліджуваного нами матеріалу виділяємо певні семантичні групи ойконімів. Їхнє тлумачення подаємо за дослідженнями українських мовознавців.

ОЙКОНІМИ, УТВОРЕНІ ВІД АНТРОПОНІМІВ (63%)

1. Ойконіми, похідні від слов'янських імен: **Войславичі** < *Воїслав* [Туп, 90]; **Ратиборовичі** < *Ратибор* [СУМ, 310]; **Страхослав** < *Страхослав* [ПННП, 18]; **Тихобуг** < *Тихобог* [ПННП, 20]; **Богутичі** < *Богута, Богуте, Богута, Богуть* [СЛИ, 16]; **Витків** < *Витко* < *Витослав* [СЛИ, 40]; **Дорогичин** < *Дорог(ж)-* < *Дорогань* [САІ, 73]; **Мирятин** < *Мирят* < *Мирь* [Туп, 252; РФ, 209]; **Березівець** < *Береза* < *береза* [Туп, 47]; **Бусень** < *Бусень* < орнітонім *бусень* 'лелека' [СлЗГ, I, 39]; **Вишнів** < *Вишня* < *вишня* (пор. ще у П. П. Чучки прізвище *Вишньович* < *Вишня* [ПЗУ, 117]); **Грабівка** < *Граб* [СЛИ, 64] < *граб*; **Козодави** < *Козодав* [Весел, 88] < *козодав* тобто 'м'ясник', 'шкуродер'; та ін.

2. Ойконіми, похідні від християнських канонічних особових імен: **Василів Великий** < *Василь*; **Костяшин** < *Костяш* чи *Костяшин* < *Костянтин* [СУМ, 183]; **Марусин** < *Маруся* < *Марія* [СУМ, 213]; **Міняни** < ймовірно від повної форми антропоніма *Мина* + *-ян-и* або розмовного варіанту імен *Веніамін, Дмитро, Євмен, Михайло* [СУМ, 233] (пор. ще з ойконімами *Мінакове, Мінківка, Мінківці*, похідними від цього ж імені [СУМ, 499]); **Савин** < *Сава* (за народними переказами цей населений пункт був заснований ще при князі Данилові, можливо, біля його витоків стояв єпископ Іоасаф (Сава)) [ХП, 107]; **Снятин** < *Костянтин*, вжите у формі *Коснята*, яке вимовлялося як *Кснята* – *Снята* [СУМ, 504; Ков, 227; ЕСЛН, 76]; **Томашиів** < *Томаш* < *Хома* [СУМ, 505].

Отож, як бачимо, усі перелічені ойконіми були утворені від чоловічих власних назв переважно давньослов'янського походження. Від християнських імен утворені лише 14% онімів від загальної кількості відантропонімних ойконімів. Аналіз відантропонімної ойконімії Холмщини дає підстави припустити, що більшість із них були сформовані уже в епоху раннього феодалізму. Адже, як зазначають М.Л. Худаш та М.О. Демчук, саме в цей період слов'янські відантропонімні ойконіми творилися виключно від слов'янських автохтонних особових власних імен і лише зрідка від запозичених неслов'янських².

Окрім уже згаданих ойконімів, у романі „Гучва” зафіксовано власні назви, мотивовані певними географічними, природними особливостями:

² М. Худаш, М. Демчук, *Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення)*, Київ 1991, с. 13.

– розміщенням: **Вокиїв** – „висвітлює шлях на Київ” [ППЛ, 14], **Замістя** – ‘передмістя’ [ВТС, 406]; **Підгірці** – від апелятива *підгірок* ‘нижній схил гори, що переходить у рівнину; місцевість біля підніжжя гори, гір’ [ВТС, 951]; **Холм** – місто на холмі, тобто ‘на пагорбі’; **Устилуз** – місто ‘біля устя р. Луги’ [НДГ, 168; ХП, 120].

– характером ґрунтів: **Білополе** – ймовірно, через глиняну структуру ґрунтів (пор. ще з назвою *Білопілля* Сумської області, який має таку ж мотивацію [Ков, 195].

– кліматом: (**Волинь, Райовець**).

Чимало дискусій серед лінгвістів викликає виявлення етимології назви славного міста **Волинь**. Цей ойконім науковці пояснюють по-різному: ‘країна волів’; ‘країна волохів’ (кельтів); *vel* (укр. ‘воло’) – ‘підвищення’, ‘країна підвищень’; назва утворена від власного імені *Велинь* (як *Малинь*) [Ков, 11]. Ми розділяємо думку О. С. Стрижака, який вважає, що цей ойконім бере початок від праслов’янського кореня **vol-//*vel-//*vьl-* ‘мокрый, вологий’ [ЕСЛН, 34].

Нині семантика ойконіма *Райовець* осмислюється у біблійному розумінні, але існує ще й припущення, що назви із коренем *рай-* (**Райовець**) можна співвіднести із лит. *raĩstas* ‘болото, болотяна місцевість’ [ЕСЛН, 114].

рослинністю: **Ліски** – від лісів, які оточували з усіх боків (< апелятивів *лісок*, у значенні ‘маленький ліс’ [ОВ, 76]); **Модринець, Модринь** – від праслов. **modrěньсьь*: чеш. *modřenes* ‘гіацинт’, в-луж. *módrjenc* ч. р. ‘лазурит’, *módrjeńca* ж. р. ‘синець’, пол. *modrzeniec*, бот. ‘волошка’ [ЭССЯ, 97].

Деякі населені пункти зберігають у собі найменування старовинних об’єктів оборонного призначення: **Городище, Городок** < *город*, тобто ‘поселення, укріплене валами й ровами’ [ХП, 100]; **Забороль** < *забороло* – щити з дерева або з каменю, встановлені на мурах фортеці для захисту її оборонців від ворога [ВТС, 376]; **Стовп’я** < *стовп*, тобто ‘вежа’ або ‘башта’ [ХП, 102]. В есеї ‘Мої стрільці’ Й. Г. Струцюк пояснює назву с. Ратиборовичі: ‘... найосвідченіший у селі чоловік Микола Бжезицький запевняв, село виникло ще у княжї часи й було поселенням ратиборців’³. А після того як на село напали турки чи татари і спалили у ньому церкву, то окремі люди оселилися в лісі, звели нову церкву. Біля святині, аби охороняти її побудували істби окремі із ратиборців – стрільці. Звідси начебто й пішла назва рідного села Й. Г. Струцюка – *Стрільці*.

Трапляються і ойконіми, у яких збережено назви племен та народів:

Жмудь < від етноніма, литовського племені *жмудь* [ВТС, 369], що жило в басейні верхів’їв р. Венти (впадає в Балтійське море) [ХП, 115]. Сам Й. Г. Струцюк у романі також намагається відшукати етимологію цієї

³ Й. Струцюк, *Усе не так просто: оповідання, новели, есеї*, Луцьк 2010, с. 120.

назви і зазначає: „І дивне ж те село Жмудь. Не так село, як його назва. Казав Нечипір, що назва литвинська, а в селі – православні”⁴.

Турковичі < від етноніма *турки* [ХП, 117]. Ймовірно також відантропонімне походження цього ойконіма < від патроніма *Турко* < від давнього слов'янського відкомполітичного елемента *Турь* < *Туриславь* [ПННП, 255] або від давнього відапеллятивного антропоніма *Турь* < *тур* – ‘вимерлий дикий бик’ [ВТС, 1486].

Угровськ < від давньоруського *угринь*, у мн. *угре*, давньої етнічної групи угорців [НДГ, 179]. Та оскільки цей населений пункт розташований на березі *р. Угерки*, то можна вважати його також похідним від цього гідроніма в результаті трансонімізації.

Як і у будь-якій топонімній системі, серед ойконімів Холмщини, зафіксованих у романі „Гучва”, можна виокремити ще й групу назв, що виникли через відношення до інших населених пунктів: **Новосілки, Вільца Потуржинська, Старе Село**.

Недарма Й.Г. Струцюк зберіг у своїй творчості чимало назв населених пунктів своєї батьківщини, увіковічивши її назавжди. Розуміння внутрішнього змісту топонімів наближує нас до історії народу. Ойконімія Холмщини, зафіксована в романі „Гучва”, – чи не найкраще підтвердження цього факту. У ній відображено історію релігії, оборону, світогляд краю. Вона виступає яскравим прикладом топонімікону пограниччя. Оскільки ця територія етнічно українська, то не дивно що її ойконімія мотивована у більшості українською апеллятивною лексикою та давньослов'янськими антропонімами із вкрапленнями польських імен та апеллятивів.

ЛІТЕРАТУРА

- Весел – С. Веселовский, *Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии*, Москва 1974, 382 с.
- ВТС – *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел, Київ 2009, 1736 с.
- ЕСЛН – *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі*, відп. ред. О.С. Стрижак, Київ 1985, 253 с.
- Ков – А. Коваль, *Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України*, Київ 2001, 301 с.
- НДГ – В. Нерознак, *Названия древнерусских городов*, Москва 1983, 207 с.
- ОВ – В. Шульгач, О. Волин: *Етимологічний словник-довідник*, Київ 2001, 189 с.
- ПЗУ – П. Чучка, *Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник*, Львів 2005, 704 с.
- ПННП – М. Худаш, М. Демчук, *Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропоніміні утворення)*, Київ 1991. – 266 с.

⁴ Й. Струцюк, *Гучва*, Луцьк 2001, с. 30.

- ППЛ – Й. Струцюк, *Гучва. Повість печальних літ*, Луцьк 2001, 121 с.
- РФ – Б. Убенгаун, *Русские фамилии*, Москва 1989, 443 с.
- СЛЗГ – Г. Аркушин, *Словник західнополіських говірок. У 2-х томах*, Луцьк 2000, Т1, 354 с.
- СЛІ – М. Морошкін, *Славянській именовань или собраніе славянскихъ личныхъ именъ*, Санкт-Петербург 1867, 213 с.
- СУМ – І. Трійняк, *Словник українських імен*, Київ 2005, 508 с.
- Туп – Н. Тупилов, *Словарь древне-русскихъ личныхъ собстванныхъ именъ* Санкт-Петербург 1903, 857 с.
- ХП – Г. Вишнеvsька, П. Левчук, *Холмица і Підляшшя. Історія, культура, назви поселень*, Київ 2007, 192 с.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянскихъ языков. Праславянский лексический фонд. Вып. 19*, под. ред. О. Н. Трубачова, А. Ф. Журавлева, Москва 1992, 254 с.

SEMANTICAL FEATURES OF KHOLM'S PLACE NAMES, FIXED
IN NOVEL „HUCHVA” BY J. STRUCIUK

Summary. Etymology of Kholm's place names was studied by Polish linguists repeatedly. Ukrainian researchers also attempted such analysis occasionally. Given the fact that this area was part of their homeland until recently, we think that such problem requires more attention. Kholm's place names are analyzed in this article by investigation of Ukrainian linguists. We point out the semantic groups of oikonym: oikonyms formed from proper names of people, oikonyms motivated to geographic, natural quality, oikonyms derived from the names of the tribes and the names of other place names. Kholm's oikonyms was taken from historical novel „Huchva" by J. Struciuk.

Key words: Kholm, antroponym, toponym, oikonym, J. Struciuk